

Do tretice o vede a učiteľoch

Žijeme v dobe, v ktorej sa priveľa hovorí a píše, málo diskutuje a polemizuje. Zatopení sme dátami. Vypočujeme, prečítame – za pár minút zabudneme. Veď ako ináč si v mozgu uvoľniť miesto pre nové dáta?! Lenže aký je z nich potom úžitok, okrem chvíľkového vzrušenia (alebo nudy)? Dnes už vari len vtedy, keď dôjde k stretu a zrážke *rozdielných* tvrdení, sa niečo zapíše do dlhodobej pamäti. Iba tak pribúda múdrosť – polemizujúcich i prizeraajúcich. Naša názorová konfrontácia na stránkach Slova (v 5. a 7. tohoročnom čísle) nám obom pomohla viac si ozrejmiť to, o čom už dlho premýšľame.

Postkomunistická prítomnosť

V prvom z príspevkov sa jeden z nás zamerával na jeden zo špecifických javov doby: na výskyt vysokoškolských učiteľov, ktorí sa ustavične sťažujú, stenajú nad našou biedou, štylizujú sa do roly obetných baránkov na „roli národa dedičnej“ – a svoju malomyselnosť prenášajú na študentov. Do protikladu s nimi postavil učiteľov, ktorí ho skutočne ovplyvnili: optimistických, dravých, vášnivo oddaných vedeckému bádaniu – iba takíto môžu silno motivovať študentov. Napodobňovanie učiteľa ako vzoru bolo od nepamäti spôsobom, akým žiak rozvíjal svoju osobnosť a prirodzenú túžbu byť úspešným a vyniknúť.

Nebolo zámerom vymenovať iné typy z nášho akademického panoptika. Napríklad typ človeka, ktorý sa vypočítavo ženie za osobnou kariérou, pričom neberie ohľad na záujmy iných ľudí. Samotné vedecké skúmanie ho nebaví; ide mu o tituly, pred menom i za menom. A o peniaze. Peniaze na výskum (a na prílepšenia k platom) získavajú takéto individua po známostiach, alebo cez bratstvá seberovných. Najodpornejším spôsobom – zavádzaním politikov rečami o tom, ako vedecký výskum, zameraný na „spoločensky relevantné“ smery, spasí našu ekonomiku. Starším z tejto kategórie sa takáto demagógia osvedčila za komunizmu, stala sa ich „druhou prírodou“; a vychovávajú, žiaľ, seberovných. Takýchto ľudí, nebrzdených nijakými nemennými, do osobnosti imprintovanými zásadami, nazval jeden z nás „ontologickými pragmatikmi“. Všade sa nájdu, ale prostredie postkomunistických krajín im zvlášť prospieva. Pragmatizmus nie je pre nich jednou z „technik“ presadzovania hodnôt. Oni nemajú hodnoty, čo by presahovali ich osobný záujem. Neuznávajú nijaké pravidlá hry; a keby aj, nemajú problém meniť ich behom hry. Komunizmus, ktorý rozvrátil tradičné hodnoty kultúry, nám tento typ ľudí bez zásad zanechal ako *najhoršie dedičstvo*.

Spolu s ďalším typom: učiteľmi *beztvarými*, bez ambícií, ochotnými poslúchať kohokoľvek, kto vládne, a hlásať čokoľvek. Bolo už kedysi povedané: učiteľ má byť vzorom, ak nie hodným nasledovania, tak odstrašujúcim. Títo nie sú jedným ani druhým. Sú študentom na posmech, pokiaľ v rukách nemajú moc. Kde moc majú, dosahujú jediné: všeobecné znechutenie a apatiu. V lepšom prípade únik najlepších študentov čo najďalej z ich dosahu.

Nezakrývajte si oči: všetky tieto typy u nás úspešne prežívajú. A bohužiaľ, vytvárajú na školách šedivé prostredie, ktoré pozitívne selektuje študentov im podobných. Preto má táto spoločnosť ešte ďaleko od normálu. Jedna generácia bude musieť vymrieť, aby sa poškodenie z čias komunizmu, morálne a právne, ako-tak zreparovalo. Doteraz právny systém zregeneroval len čiastočne. Korupcia ostala na úrovni krajín tretieho sveta. Bodaj by sa sociálnym parazitom nedarilo, keď majú živnú pôdu takú výdatnú!

Chvalabohu, je u nás aj iný typ učiteľov. Druhý z príspevkov sa týkal nich. Učiteľov, ktorým vedecký výskum, v príjemnej a vzrušujúcej kombinácii s vyučovaním, prináša *osobné* potešenie. Ktorí majú mladých ľudí radi. Ktorí berú svoju prácu ako *hru*. Hru, v ktorej chcú vyniknúť, ale ktorá sa hrá podľa pravidiel. Ktorú práve dodržiavanie pravidiel robí krásnou. Ten, čo z učiteľov túži po vlastnej spokojnosti, po výhre, po spoločenskom uznaní, po úcte

študentov, nemá sa čo hanbiť: sú to cnosti, ktoré spoločnosť potrebuje. Tie treba vštepovať aj do našich pokračovateľov.

Všetky vymenované osobnostné typy majú jedno spoločné: poháňaní sú emóciami. Ako každý živý tvor usilujú sa získať čo najviac svojho osobného blaha a vyhýbať sa bolesti. Iba biologicky a psychicky nenormálni medzi nimi, masochisti, by si zámerne sami sebe spôsobovali bolesť (hoci by niekto mohol tvrdiť, že tak robia preto, lebo takáto bolesť je pre nich zdrojom príjemnosti). Sú teda všetci egoistami? Kto z nich najviac splňujú kritérium učiteľa, akého by sme potrebovali? Určite nie tí, čo sledujú iba svoje úzko osobné ciele a nehľadajú na iných. Naopak, splňujú ho tí, ktorých motivácia, hľadanie vlastného potešenia, tlačí do skutkov, ktoré *ich okolie* označuje za altruistické – to bolo implicitné posolstvo prvého a explicitný apel druhého z oboch príspevkov.

V čom sú naše šance?

Ak kapitál tečie zo zámožných krajín do krajín chudobných, kde platy sú niekoľkonásobne nižšie, nie je prirodzené, že v spojenej Európe budú mozgy – a reč je v tomto článku o mozgoch učiteľských a bádateľských – tiecť opačným smerom, unikať tam, kde je peňazi viac? Únik mozgov nie iba kvôli platom. Veda sa dnes nedá robiť z ničoho, vyžaduje drahé prístroje a drahé chemikálie. Najmä však: veda, ale aj výučba, potrebujú pre úspešnosť atmosféru so správnym zložením. Ak uhlie má horieť, musí mať v atmosfére kyslík; bez neho plameň zhasne. Polemiky, diskusie – to, čím sme tento článok začali –, partneri hry na úrovni uznávaných majstrov, súťaž s nimi o to, kto koho pretromfne, a nadovšetko férovosť hry – to je kyslík atmosféry vedy a vzdelávania. Bez neho vedec nemôže horieť a ako učiteľ zapaľovať žiakov.

Máme takú atmosféru v slovenskej vede a na vysokých školách? Prvý príspevok už konštatoval: nemáme. Máme len ojedinelo – skôr iba tam, kde sú „ostrovčeky pozitívnej deviácie“. Začnú pribúdať – dokazuje nám to prípad Česka, kde sa tak, zdá sa, už deje. Ak by ale cieľom malo byť iba dosiahnutie toho, čo inde už existuje, prečo mrhať energiou a uberať sa o možnosť urobiť niečo naozaj nové a prevratné? Prečo neodísť tam, kde to, o čo tu usilujeme, je už k dispozícii?

Napriek týmto jasným argumentom Slovensko sa hádam predsa len vzdelanostne nevyľudňuje. Vzdelaní ľudia ostávajú; a nie iba druhoradí, čo majú zo sveta strach. Prečo? Nie sme psychológmi a sociológmi, aby sme odpovedali z pozície týchto disciplín. Môžeme len usudzovať z pozorovania seba a okolia. Čo by sme mudrovali: dôvody sú to poväčšine iracionálne! Máme tu dobrých priateľov. Máme radi svoje rodiská. Baví nás túlať sa letnou Jánskou dolinou a lyžovať v zime vo Vrátnej. Robí nám radosť premena Bratislavy z Popolušky na príjemné stredoeurópske mesto. Teší nás bohatý koncertný život na Slovensku a v Česku. A tak ďalej. Najmä, nadovšetko, máme radosť zo svojich žiakov, tých celkom konkrétnych. Ťažko ich opustiť, keď nás navzájom spájajú citové putá. Prečo sa netešiť, že každým rokom pribúdajú ďalší, rovnako zaujímaví a rovnako vďační?! Skratka, neveríme, že človek je bytosť čisto racionálna, neustále kalkulujúca, onen povestný *homo economicus* matematických modelov ekonómie. Je dobre, že nás príroda obdarila bohatými emóciami a že nás vyformovala do takejto nejednoznačnej podoby.

Ale sú aj racionálne dôvody, prečo z krajiny neodísť a naopak, pritiahnúť k nám schopných ľudí zo sveta. Mohlo by sa stať našou výhodou, že sme na Slovensku i v Česku, paradoxne „zásluhou“ komunizmu, vo vede znovu vlastne na začiatku. Mohli by sme mať možnosť voliť si cesty a smery bádania – to tam, kde už všetko naplno beží, až v takej miere nemajú. Mohli by sme sa vyhnúť tlaku ku konformnosti s tým, čo sa vo svete móдне nosí. Máme šancu objavovať kontinenty, na ktoré ľudská noha (vedcov) doteraz nevstúpila.

Samozrejme že to nie je ľahké v krajine s tradíciou rovnostárstva, vlády priemeru, komplexov kolektívnej menejcennosti. Tu ešte aj napodobovanie či kopírovanie sveta sa mnohým zdalo byť priambicióznym. Lenže práve najťažšie terény vždy boli najľákavejšou výzvou pre tých, čo majú radi dobrodružstvo objavovania.

Radostná veda

O tom vlastne bol prvý príspevok a druhý sa k nemu pridal. Treba sa pokúšať uchopiť tradičné témy, ktorými sa ľudia zaoberali oddávna, po novom. S využitím nových poznatkov vedy, pozrieť sa na podstatu človeka, na motívy ľudského konania, na dynamiku spoločnosti, na problémy globálneho sveta. Nemôžeme sa predsa spoliehať na výklad človeka a spoločnosti, ktorý sme zdedili z antiky. Ako biológovia dokážeme tak robiť len s využitím svojej disciplíny; iní môžu voliť iné prístupy. Čo sa nám po napísaní oboch textov stalo zrejmejším, je presvedčenie, že zmysluplná komunikácia, ak sa má vyhnúť neporozumeniam či nedorozumeniam, potrebuje jasne definované pojmy. I vo vede – ťažko sa nám súhlasí s Karlom Popperom, že čo je vo vede dôležité, sú iba teórie, a nie pojmy a ich definície.

Jednoduchý príklad, čo by mohol slúžiť ako paradigma: Skupinka ľudí je natlačená v malej miestnosti s úzkym východom; vypukne požiar. Jeden z prítomných sa do ohňa vrhne a vlastným telom ho uhasí. On zahynie, ale všetci ostatní jeho zásluhou prežijú. Lenže ak jeho obetavosť určoval nejaký „gén obetavosti a nezištnosti“, tento krásny a žiadúci gén zahynul spolu s ním. Nositelia takéhoto génu by sa nemali vyskytovať. Iba vtedy by sa takýto gén nestratil celkom zo sveta, ak by ho mali aj tí, ktorých obetavý jedinec zachránil – na tomto argumente spočíva Hamiltonov argument o biologickom „altruizme“, o ktorom sa písalo v prvom príspevku. Z hľadiska príslušného génu o žiaden altruizmus však nešlo; naopak, je to dobrý príklad na génové „sebecko“. Gén si zaistil svoje pretrvávanie, svoju onticitu tým, že „obetovaním“ jedinej svojej kópie zachránil oveľa väčší počet rovnakých exemplárov seba samého. Altruizmus, videný v tejto optike, nie je možný. Naopak, všetko čo pretrváva, je sebecké. Je to tautológia: čo sebecké nie je, neexistuje, pretože existovať nemôže.

Vidieť, že keby sme pojem sebeckta chápali takto široko, stratil by akýkoľvek zmysel. To, čo vysvetľuje všetko, nevysvetľuje nič. Naopak, altruizmus by sme vymazali zo sveta. Čo za smutný obraz spoločnosti by sme takto mali pred sebou! To ešte aj starý postreh, že je „človek človeku vlkom“, by proti tomu vyzeral mierne. Našťastie, nie je tomu tak. Žijeme vo svete, ktorý je plný altruistických aktov. Aby sme ich videli, oceňovali a tešili sa z nich, dve veci postačujú. Najprv, brať slovo altruizmus v bežnom, konvenčnom zmysle slova. Najmä však: hodnotiť ľudí podľa ich **činov** a nie podľa motívov, ktoré sú za týmito činmi. Hodnotiť podľa motívov je totiž zatiaľ nemožné. Z jednoduchého, ale pritom **fundamentálneho** dôvodu: ešte primálo vieme o človeku, aby sme vedeli vymenovať všetky pohnútky akéhokoľvek ľudského činu. Nielen že naše znalosti sú zatiaľ nepatrné, ale naše vedomie nám náš obraz sveta nesmierne **zjednodušuje** a skresľuje. Ani ten bezzásadový človek, o ktorom bola reč na začiatku, ktorý si každý svoj krok ako by zakaždým vedome vypočítava z hľadiska možných ziskov a strát, skoro nič nevie o skutočných motívoch, čo jeho konanie riadia. Sú zrejme početnejšie než tých pár, ktoré má vo vedomí a o ktorých si myslí, že sú pod jeho kontrolou. Za takým človekom je naozaj málo činov, ktoré by ho presahovali, ktoré by boli altruistické tým, že sú k úžitku iným. Lenže to nie je ani tak dôsledkom jeho vypočítavosti, ako skôr jeho defektnej osobnosti. Stačí si len bližšie povšimnúť takýchto ľudí: poväčšine sú nespokojní a nešťastní. Osobný zisk, či už hmotný alebo emocionálny, ktorý si iste často vydobyjú, ich šťastnými nerobí.

Záver

Záver je jednoduchý. To, čo sme napísali v prvých dvoch príspevkoch, platí. Bolo by žiadúce, aby vedci a učitelia boli ľudia, pre ktorých vedecká a pedagogická práca je prameňom *ich vlastných* intenzívnych potešení. Ktorí chcú získať prestíž v skupine seberovných. Ktorým záleží na obdive a oddanosti študentov. Ktorí sledujú vlastnú duchovnú i fyzickú dokonalosť. Ide im o ich osobné šťastie, a práve preto sa starajú o to všetko a o tých všetkých, čo toto šťastie podmieňujú a umožňujú. Majú radi svojich študentov, svojich priateľov, svoj malý osobný vesmír, ktorého stredom, logicky a nevyhnutne, je ich Ego. Pohodu a radosť šíria okolo seba tým, že si veria a sami seba majú radi. Sebaláska je *podmienkou* každej inej lásky. Kto nevie mať rád sám seba, nevie mať rád nikoho a nič.

Ale nenazývajte tento postoj k svetu sebeckom. Hľadajte preň iné slovo. Možno aj biologické metafory „sebeckva“ a „altruizmu“ je hádam lepšie opustiť. Berieme to ako výzvu k ďalšiemu spoločnému uvažovaniu a hľadaniu. Kto má záujem, nech sa k nám pripojí.

Ladislav Kováč (kovacl@fns.uniba.sk)   Ľubomír Tomáška (tomaska@fns.uniba.sk)

Slovo 6, č. 9, str. 11